

RECENSIES, REPLIEKEN EN DUPLIEKEN

In deze rubriek worden zowel methodologieboeken besproken als onderzoeksrapportages, bij voorkeur van Nederlandstalige auteurs. Auteurs krijgen de gelegenheid om op de recensie te reageren. Op de website www.kwalon.nl worden regelmatig boeken ter recensie aangeboden. Wie een boek wil bespreken (al dan niet uit dat aanbod) kan zich richten tot redacteurs Judith Schoonenboom: judith.schoonenboom@vu.nl en Miranda Snoeren: m.snoeren@fontys.nl.

Een roep voor meer openheid, ethiek en ruimte voor emoties binnen veldwerk

*Ilse van Liempt**

*L.G. Jansma, D. Hak & M. de Koning (red.), *Ervaren en ervaren worden. Opstel over langdurig sociaalwetenschappelijk veldonderzoek*. Delft: Eburon, 2012, 214 pp. (zie opmerking bij review 2^e boek), ISBN 978-90-5972-708-3, € 29,90.*

In dit geredigeerde boek geven twaalf onderzoekers op basis van hun eigen concrete ervaringen inzicht in de mogelijkheden en beperkingen van langdurig veldwerk. Het betreft voornamelijk veldwerk dat in Nederland werd uitgevoerd; een tweetal bijdragen gaat over veldwerk in Vlaanderen. In de opbouw volgt elke bijdrage hetzelfde schema van vier fasen in de uitvoering van veldonderzoek, namelijk (1) toegang verwerven, (2) materiaal verzamelen, (3) afscheid nemen en (4) publiceren. De geijkte inzichten, zoals het belang van vertrouwen winnen om toegang te krijgen tot je onderzoekspopulatie en het garanderen van anonimiteit van respondenten bij de rapportage, passeren de revue. Een aantal bijdragen in het boek komt helaas niet verder dan het delen van deze al bekende methodologische inzichten.

Langdurig veldwerk, het onderwerp van dit boek, is echter een bijzonder type van onderzoek waar nog niet eerder in het Nederlands over gepubliceerd werd. Het zijn vooral de bijdragen die expliciet maken wanneer langdurig veldwerk andere strategische en ethische keuzes vereist, die origineel en vernieuwend zijn. Zo ligt de balans tussen distantie en betrokkenheid vaak gecompliceerder bij langdurig veldwerk, omdat de onderzoeker veel meer tijd doorbrengt met respondenten. Ook vereist langdurig veldonderzoek een bepaalde houding van de onderzoeker. Hij/zij moet geduld hebben, bereid zijn relaties aan te gaan met respondenten en te reflecteren op de eigen emoties die gepaard gaan met dit type onderzoek. Daarnaast moet hij/zij bestand zijn tegen publicatiedruk en zich niet laten beïnvloeden.

* Dr. Ilse van Liempt is universitair docent kwalitatief onderzoek aan de Faculteit Geowetenschappen van de Universiteit Utrecht. E-mail: i.c.vanliempt@uu.nl.

den door de waan van de dag. Het voordeel van langdurig veldwerk is dat daarvoor meer diepgang en langetermijninzichten bereikt kunnen worden.

In eerste instantie was ik verrast dat bijna alle hoofdstukken inhoudelijk gezien over religie gaan, terwijl daar in de titel van het boek niets van terug te vinden is. Maar al snel werd ik gegrepen door de openheid van de auteurs over en kritische reflectie op hun veldwerk. Noemenswaardig vind ik de expliciete aandacht die in bijna alle bijdragen wordt geschonken aan ethiek. Linda Duits illustreert bijvoorbeeld in haar bijdrage 'Ben jij een filmster?' het dilemma van het al dan niet laten tekenen van consentformulieren door respondenten. Een van de scholen waar ze onderzoek deed, had een advertentie in de schoolkrant gezet en vond dat voldoende om ouders te informeren. Duits laat in haar bijdrage haar worsteling als onderzoeker zien met de vraag of de voordelen van onderzoek opwegen tegen de mogelijke nadelen. Gingen de ouders van de kinderen die zij sprak wel echt akkoord? Konden ze eigenlijk wel weigeren? Daarnaast speelt bij langdurig veldwerk de kwestie dat respondenten na verloop van tijd de reden van je aanwezigheid vergeten. Moet je respondenten er voortdurend aan herinneren dat alles wat ze zeggen/doen, opgenomen kan worden in een onderzoeksverslag?

Andere ethische vragen die in dit boek aan bod komen, betreffen onder meer het stellen van grenzen in de deelname aan activiteiten samen met informanten. Hanneke Minkjan heeft het in haar bijdrage 'Te gast rond Cerridwens ketel' over het principe van *experiencing participation*, het zelf ervaren van rituelen om ze beter te kunnen duiden. Maar hoe ver ga je daarin?

Lammert Gosse Jansma introduceert in zijn bijdrage het ethische dilemma van mogelijke druk van belangengroepen bij de publicatie van zijn onderzoeksresultaten over de nieuwe religieuze beweging 'Uit de bron van Christus'. Hij liet zijn respondenten onderzoeksverslagen lezen, maar vraagt zich tegelijkertijd af of je bij het publiceren terughoudend moet berichten over mogelijk gevoelige zaken of die zelfs soms moet weglaten om sensationele berichtgeving in de media te voorkomen.

Iedere onderzoeker is vrij in de keuze hoe ver hij/zij wil gaan in het laten participeren van respondenten in het tot stand komen van het eindresultaat en ook in dit boek verschillen de meningen hierover. Kim Knibbe werpt in haar bijdrage, geïnspireerd door het feministische debat over *writing culture*, een aantal interessante vragen hierover op: moet je zo schrijven dat alle respondenten zich in alles herkennen? Is dat überhaupt wel mogelijk? En hoe ga je om met het gegeven dat mensen herkennen wat anderen over hen hebben gezegd? De publicatiefase wordt vaak vergeten als het om ethische kwesties gaat, maar Knibbe laat zien dat vaak juist in die fase nieuwe kwesties bovenkomen, waar de onderzoeker op dient te reflecteren.

Een achterliggend probleem bij het toepassen van ethische richtlijnen bij sociaal-wetenschappelijk onderzoek is dat deze regels een medische achtergrond kennen, waardoor ze niet altijd eenvoudig te vertalen zijn naar een context waarin menselijke relaties en normatief handelen centraal staan (Van Liempt & Bilger, 2009). Verschillende voorbeelden van ethische dilemma's met betrekking tot persoonlijke relaties in het veld worden in dit boek gedeeld met de lezer. Zo gaat Martijn de Koning, tevens een van de redacteurs van dit boek, in op de kwestie van emo-

ties tijdens veldwerk. Hij laat zien dat er bij langdurig onderzoek vaak een spanning ontstaat tussen de ethische regels van nabijheid en distantie. Aan de ene kant zouden onderzoekers zich zo min mogelijk moeten laten leiden door sympathie of antipathie voor respondenten en op moeten passen voor te grote betrokkenheid. Aan de andere kant wordt verwacht dat ze een band opbouwen en vertrouwen winnen. De emoties die bij het opbouwen van een band horen, worden vaak onderbelicht in onderzoeksverslagen. Als ze al worden benoemd, gaat het meestal over het 'beheersen' of 'managen' van deze emoties. De Koning pleit ervoor om emoties tijdens veldwerk meer te erkennen en ze mee te nemen in de analyse. Waar komen die emoties vandaan? Wat voor consequenties hebben deze emoties voor het onderzoek? De Koning laat tevens zien dat emotionele ervaringen tijdens veldwerk de mogelijkheid tot empathie voor de ander vergroten.

In het geval van de laatste, en naar mijn inzien meest opzienbarende, bijdrage van het boek geldt eerder het omgekeerde. Norah Karrouche beschrijft hoe ze tijdens haar veldwerk naar Riffijnen aangerand werd door een belangrijke sleutelfiguur in haar onderzoek. Moet ze hierover schrijven en daarmee het vertrouwen van haar respondent op het spel zetten? Het dilemma dat hier aangekaart wordt, is een uitermate belangrijk taboe, niet alleen bij langdurig veldwerk. Vrouwelijke onderzoekers worden veel vaker geconfronteerd met grensoverschrijdend gedrag van hun informanten (Moreno, 1995), maar er wordt nauwelijks over gesproken of geschreven. De bijdrage van Karrouche is een overtuigend pleidooi voor jonge vrouwelijke onderzoekers om openhartiger te zijn over onjuiste bejegeningen en omgekeerde machtsbalansen in het veld (zie ook Mügge, 2013).

Het is vooral deze open en kritische houding van de auteurs die dit boek de moeite waard maakt om te lezen, ook voor onderzoekers die minder met het thema religie hebben. Daarnaast is de expliciete aandacht voor ethiek een openbaring. In de Nederlandse context van sociaalwetenschappelijk onderzoek wordt er naar mijn idee te weinig aandacht besteed aan onderzoeksethiek (zie ook Van der Leun, 2007). Onderzoeksvoorstellen hoeven bijna nooit langs ethische commissies en in het wetenschappelijk onderwijs wordt er over het algemeen weinig aandacht aan onderzoeksethiek besteed. Naast het uitleggen van regels zoals *informed consent* en methoden en strategieën bij het benaderen van respondenten, waar dit boek net als veel andere methodeboeken in voorziet, levert 'Ervaren en Ervaren worden' een belangrijke bijdrage aan de discussie over goed en kwaad in het verrichten van onderzoek. Tot slot lees je tussen de regels door een pleidooi voor 'slowscience'. Het is jammer dat de auteurs niet ingaan op de vraag hoe langdurig veldwerk zich verhoudt tot het huidige wetenschappelijke klimaat, waar steeds meer druk wordt uitgeoefend om meer en sneller te publiceren over zaken die 'vernieuwend' en 'van nut zijn' voor de maatschappij. Deze discussie hebben de auteurs helaas aan zich voorbij laten gaan.

Literatuur

Leun, J. van der (2007). Enkele gedachten over ethiek in de criminologie. In A. Soeteman & F. van den Born (red.), *Ethiek van empirisch sociaal wetenschappelijk onderzoek*

- (pp. 81-84). Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW).
- Liempt, I. van & Bilger, V. (Eds.) (2009). *The ethics of migration research methodology. Dealing with vulnerable migrants*. Brighton/Portland: Sussex Academic Press.
- Moreno, E. (1995). Rape in the field. Reflections from a survivor. In D. Kulick & M. Wilson (Eds.), *Taboo. Sex, identity, and erotic subjectivity in anthropological fieldwork* (pp. 219-250). London/New York: Routledge.
- Mügge, L.M. (2013). Sexually harassed by gatekeepers: reflections on fieldwork in Surinam and Turkey. *International Journal of Social Research Methodology*, 16(6), 541-546.